

KUR'AN'DA İNSAN HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİ¹

Hakan ŞAHİN²

Öz

İnsan hakları, modern zamanların çokça tartışılan mefhumlarından biridir. Özellikle çoğunluğu Müslüman olan toplumların batı toplumları tarafından bu başlık altında sıklıkla eleştirilmesi insan haklarını Müslüman toplumlar açısından daha da kritik ve önemli bir mesele haline getirmektedir. Bu nedenle insan hakları teorisinde İslam inancına aykırı bir unsur olup olmadığı merak konusu olmakla birlikte konunun kapsam büyüklüğü göz önüne alındığında meseleyi farklı açılardan ele alan çalışmaların da gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Biz bu çalışmada Müslümanların kutsal metni olan Kuran'ın, temel insan hakları olarak bilinen hayat, hürriyet ve mülkiyet haklarına nasıl yaklaştığını ele almaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Kuran, İnsan hakları, İslam, Özgürlük, Adalet.

Human Rights and Freedoms in The Qur'an

Abstract

The concept of human rights is one of the most debated issues of the modern era. The fact of Muslim-majority societies being often criticized by western societies in the context of human rights makes it an even more important and a critical issue for Muslim people. So it remains to be a mystery whether or not the theory of human rights has elements that are contrary to the Islamic belief. When the broadness of the subject is considered, there comes up the necessity for works that deal with the issue from different aspects. In this work, we will try to examine the approach of Quran -the holy text of Muslims- on human rights that is commonly known as life, liberty and property.

Keywords: Quran, Human rights, Islam, Liberty, Justice.

1 Makale geliş tarihi: 25.11.2016

Makale kabul tarihi: 24.01.2017

2 Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, İslam İktisadı ve Finansı ABD.
e-mail: hsahin@ticaret.edu.tr

Giriş

Bu çalışmada öncelikle doğal haklar teorisi nispeten etraflıca ele alınmış, ardından teorisinin temel noktalarıyla ilişki kurulabilecek üslup ve muhtevaya sahip olan Kuran ayetleri okuyucuya sunulmuş ve ilgili ayetler eşliğinde meseleye ışık tutulmaya çalışılmıştır. Makalenin amacı konu hakkındaki beşeri birikimi, ilgili Kuran ayetleriyle mukayeseli olarak incelemek ve bir sonuca varabilmektir.

Şüphesiz doğal haklar teorisinin İslam inancıyla olan ilişkisi çok boyutludur. Bu nedenle konuya dair kapsamlı bir yargı oluşturabilmek için meseleyi farklı açılardan ele alan çalışmalara da ihtiyaç bulunmaktadır. Bu çalışmada sadece konuyla ilgili olduğu düşünülen Kuran ayetleri bir araya getirilerek kutsal kitap perspektifinden geliştirilecek bir yaklaşımın nasıl olabileceği gösterilmiştir.

Çalışmada takip edilen metot; ilk bölümde, literatür taraması eşliğinde doğal hakların temel bileşenlerinin okuyucuya sunulması, ikinci bölümde, bu bileşenlerin sırası bozulmadan ilgili Kuran ayetleri açısından incelenmesi ve yorumlanması şeklindedir. Yapılan yorumlar sonuç bölümünde toparlanarak genel bir değerlendirme eşliğinde okuyucuya sunulmuştur.

Doğal Haklar

Siyaset felsefesinde “doğal haklar” ile insanların, sadece insan olmalarından dolayı sahip olduklarına inanılan haklar kastedilir. Genel teoriye göre bu haklar, tüm insanları eşit derecede içine alan vazgeçilemez ve devredilemez haklardır. Bunlara bazen “temel haklar” dendiği de olur. Bir de bu haklardan ileri gelen bir takım özgürlükler vardır ki bazen bunların hepsi birden “doğal/temel hak ve özgürlükler” veya daha çağdaş metinlerde “insan hak ve özgürlükleri” şeklinde ifade edilir.

Doğal haklar fikri insan zihnini çok eskilerden beri meşgul etmiş, neredeyse felsefenin kendisi kadar eski bir mefhumdur (Crowe, 1977,s.

246). M.Ö. 1. Yüzyıl'da yaşamış olan meşhur filozof Cicero, doğal haklar üzerine şöyle yazmıştır:

“Hakiki hukuk, doğa ile uyum halindeki doğru akıldır; evrensel referanslıdır, değişmez ve sürekli; buyruklarıyla ödeve çağrı yapar, yasaklarıyla yanlış yapmaktan alıkoyar. O kötüler üzerinde bir etkiye sahip olmamasına rağmen iyi insanlar üzerine buyruk ve yasaklarını boşu boşuna yüklemeyiz. Bu hukuku değiştirmeye çalışmak günahıdır. Ne onun bir kısmını ilga etmeye kalkışmak mubahtır, ne de onu tümünden lağvetmek mümkündür. Senato ya da halk, bizleri onun yükümlülüklerinden azade kılamaz. Onun tefsircisi ya da yorumcusu olarak kendimiz dışında bir yere bakmamız gerekmez. Roma'da ya da Atina'da, şu anda ya da gelecekte farklı yasalar yoktur. Ebedi ve değişmez tek hukuk bütün milletler ve tüm zamanlar için geçerlidir. Bu hukukun müellifi, yürürlüğe koyanı ve tatbik eden yargıcı ve hepimizin üzerinde olan Tanrı tek efendi ve hükümdardır.” (Cicero'dan akt. Uslu, 2007, s. 15)

Doğal haklar üzerine yaptığı doktora çalışmasında Cennet Uslu şunları söylemektedir:

Doğal hukuk ya da doğa yasası genel olarak doğrunun ve yanlışın nihai ölçüsü, iyi hayatın şablonu olarak anlaşılmalı birlikte, insanın insan doğasından türettiği haklar bütünü, haklar hukuku olarak da tanımlanmaktadır (D'Entreves, 1951, s. 13). Doğal hukuk en geniş anlamıyla bir kozmos algısının parçası ve en dar anlamıyla hukuk felsefesinde bir yaklaşım olarak anlaşılmalıdır. Bu çerçevede oldukça genel bir tanımla doğal hukuk, insan davranışlarına ilişkin olarak evrende, doğada, insan doğasında rasyonel bir düzenin var olduğunu ve bu düzenin ilkelerinin insan akli ile keşfedilebileceğini kabul eden felsefi yaklaşım olarak tanımlanabilir. Yine, doğal hukukun evrensel ve objektif olarak doğru/sahih bir etiğin var olduğu iddiasında bulunduğunu düşünürsek, hukukun ve siyasetin

içinde bulunduğu beşerî alanın bu ahlâk ile ilişkisinin kurulması veya onunla değerlendirilmesi çabasını/amacını taşıyan genel bir doktrin olarak betimlenmesi de mümkündür. Modern zamanlardan günümüze doğru bu ahlâkın içeriğinin gittikçe artan oranda hak merkezli hale geldiği ortadadır. (Uslu, 2007, s. 16)

Doğal haklar, bir İngiliz filozof ve din adamı olan John Locke tarafından ileri sürülen en meşhur teoriye göre 3 başlıktan ibarettir. Bunlar Hayat, Hürriyet ve Mülkiyet şeklinde ifade edilir (Locke, 1689, s.123). Doğal haklar siyaset felsefesinde negatif haklar kapsamına girer. Buradaki negatif terimi, kendiliğinden var olan ve insan eylemleriyle ancak ortadan kaldırılması söz konusu olabilen haklar için kullanılır. Örnek verecek olursak insanın hayat hakkı, hiç kimse ona müdahale etmediği takdirde gereğinin yapılmış olacağı bir haktır. Kısaca negatif haklar, başkalarına bir eylem yükümlülüğü (pozitif görev) değil, bir kaçınma yükümlülüğü (negatif görev) icap ettiren haklardır. Buna karşın pozitif haklar başkaları üzerine görev yükleyen haklardır. Pozitif haklara örnek olarak müktesep (kazanılmış) haklar verilebilir. Örneğin miras hakkı pozitif bir haktır ve gereğinin yapılması için varisin mirasa konu olan mala kavuşturulması icap eder. Bu konuda eylemsiz kalınması bu hakkın gereğinin yerine getirilmemesi anlamına gelir. İnsan hakları teoride daima negatif haklar kapsamında değerlendirilir. (Yayla, 2015, s. 250)

Her biri birer negatif hak olan hayat, hürriyet ve mülkiyet hakları şu şekilde özetlenebilir.

HAYAT hakkı, her insanın doğal olarak sahip olduğu “hayatta kalma” hakkıdır ki bir insanın bu haktan istifade edebilmesi için, bir başkası tarafından keyfi olarak hayatına yahut -hayatını tehlikeye sokacak şekilde-vücut bütünlüğüne müdahale edilmemesi gerekir. (Yayla, 2015, s. 247)

MÜLKİYET hakkı, her insanın doğal olarak sahip olduğu, “şeyler üzerinde sahiplik kurma” hakkıdır ki bir insanın bundan istifade edebilmesi için

mülkiyeti altında bulunan şeylere kendi rızası veya haklı bir gerekçe olmaksızın müdahale edilmemesi gerekir. (Yayla, 2015, s.247)

HÜRRİYET hakkı, her insanın doğal olarak sahip olduğu “özgür olma” hakkıdır ki bir insanın bundan istifade edebilmesi için sosyal, iktisadi ve siyasi tercihlerini özgürce yapabilmesi ve bu süreç içerisinde her tür keyfi müdahaleden muaf olması gerekir. (Yayla, 2015, s. 247)

Tanımlarda kullandığımız keyfi kavramı, “haklı bir gerekçesi olmayan” anlamındadır. Kısaca her insan, bir başkasının haklarını ihlal etmediği müddetçe nasıl arzu ediyorsa öyle yaşama hakkına sahiptir. Doğal hakların gereğinin yapılması buna bağlıdır. Doğal hakların çerçevesini çizdikten sonra bu haklardan doğan diğer hak ve özgürlükleri ele almaya çalışalım.

Hayat hakkından vücut bütünlüğünün dokunulmazlığı hakkı doğar. Buna göre bir insanın fiziksel yapısını eksik veya sakat bırakarak onu yaralamaya yönelik her tür kasıtlı müdahale gayrimeşru görülmektedir.

Hürriyet hakkından din ve vicdan özgürlüğü, ifade özgürlüğü, seyahat özgürlüğü, çalışma (serbest teşebbüs) özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü gibi temel özgürlükler doğar.

Din ve Vicdan Özgürlüğü, her insanın dinî ve vicdanî açıdan kabul ettiği inançlara göre yaşama özgürlüğünü ifade eder. Hiç kimse inançlarını açıklamaya veya değiştirmeye zorlanamayacağı gibi bu gerekçeye dayanarak aşağılanamaz, hor ve hakir görülemez, kamu otoritesi tarafından ayrımcılığa tabi tutulamaz. (Yayla, 2015, s. 248)

İfade Özgürlüğü, her insanın fikirlerini özgürce ifade edebilmesi ve bu uğurda elinde bulunan yayın araçlarını özgürce kullanabilmesi anlamına gelir. Hiç kimse fikirlerini ifade etmekten engellenemez veya belli fikirleri kabul etmeye yahut reddetmeye zorlanamaz. Her insan, istediği gibi düşünmekte, yazmakta ve konuşmakta özgürdür. Basın özgürlüğü, akademik özgürlük, vb. temelde ifade özgürlüğünün belli

kritik sektörlerdeki sonuçlarını ifade eden kavramlardır. (Yayla, 2015, s. 248)

Seyahat Özgürlüğü, insanların dünya üzerinde, özel mülkiyet kapsamında olmayan herhangi bir yere gitmekten ve bu uğurda diledikleri ulaşım araçlarını kullanmaktan engellenmemesi anlamına gelir. Buna göre her insan kamuya açık olan her yere gidebilme, orada istediği kadar bulunabilme ve oradan istediği zaman ayrılabilme hakkına sahiptir. İnsanlar keyfi nedenlerle bu özgürlüğü kullanmaktan engellenemezler. (Yayla, 2015, s. 249)

Çalışma Özgürlüğü, insanların istediği işi, istediği kişiyle yapabilme özgürlüğünü ifade eder. Buradan serbest girişim ve serbest ticaret özgürlükleri doğar. Serbest ticaret özgürlüğüne göre her insan istediği kişiyle, istediği şartlar altında karşılıklı rızaya dayalı mal ve hizmet ticareti yapabilir. Serbest girişim özgürlüğüne göre ise her insan istediği bir sektör veya iş kolunda bir şirket kurarak insanlara mal ve hizmet sunabilir. Piyasada neyin, ne kadardan alınıp satılacağı; kimin, hangi firmada ne kadar maaş ile çalışacağı; kimin, hangi ülkeyle, hangi mallar üzerinden, ne kadar ithalat ve ihracat yapacağı gibi kararlar sadece o kararın bağladığı tarafların karşılıklı rızaları ve gönüllü tercihleriyle belirlenir. Ticari etkileşimlere keyfi gerekçelerle müdahale edilemez.

Örgütlenme Özgürlüğü, insanların sosyal ve ticari hayat içerisinde karşılıklı rızaya dayalı örgütler kurabilmesi, bu örgütlere üye olabilmesi ve arzu ettiğinde üyelikten ayrılabilmesi anlamına gelir. Buna göre insanlar diledikleri zaman, diledikleri insan veya insanlarla diledikleri şartlar altında bir sözleşme yapabilir; şirket, dernek, vakıf, kulüp, parti, vs. kurabilir ve bu birliklerden istedikleri zaman ayrılabilirler. Bu özgürlük insanların istedikleri kişiyle karşılıklı rızaya dayanarak evlenebilmesini yahut istediği zaman eşinden ayrılabilmesini de kapsar. Kamu otoritesinin ve onu temsil eden yargı erkinin bu tip işlemlere -çok istisnai haller dışında- onay vermekten kaçınması meşru değildir. (Yayla,

2015, s. 248-9)³

Mülkiyet hakkından, insanların mülk edinme özgürlüğüyle birlikte sahip oldukları mülk üzerinde her türlü tasarrufu gerçekleştirebilme ve başkalarını o mülkü kullanmaktan dışlama hakkı doğar. Buna göre insanların karşılıklı rızaya dayanan ticari faaliyetleri dolayısıyla gerçekleştirdikleri mülk devrine keyfi gerekçelerle engel olunamaz, herhangi bir insanın mülkiyetinde bulunan bir eşyaya keyfi gerekçelerle el konamaz yahut mülk sahibinin tasarrufuna kısıtlama getirilemez.

Bazı filozoflar tüm diğer hakların (hayat, hürriyet ve bunlardan doğan hak ve özgürlüklerin) esasen mülkiyet hakkından ileri geldiğini (Locke, 1689, ss. 26-27) ya da ancak mülkiyet hakkı sayesinde vücut bulduğunu savunmuşlardır (Rand, 1964, s. 90). Onlara göre insanın sahip olduğu herhangi bir hak ve özgürlüğe yönelik müdahalenin, onun kendi bedeni, fikirleri ve emeği üzerindeki “mülkiyetine” müdahale anlamı taşıması dolayısıyla her şeyden önce mülkiyet hakkının ihlali anlamına gelir. Bu nedenle doğal bir hak olarak sadece mülkiyetin anılması bile diğer tüm doğal hak ve hürriyetleri mantıken beraberinde getirecektir. (Rand, 1964, ss. 88-95)

İnsan haklarının dayandığı doğal haklar teorisi Batı literatüründe Aristo (M.Ö. 322), Cicero (M.Ö. 43), Thomas Aquinas (1274), John Locke (M.Ö. 1704) ve Montesquieu (1755) gibi filozofların; Doğu literatüründe ise Biruni (1048), İbn-i Rüşd (1198), Ebu Mansur el-Maturidi (944) gibi düşünürlerin katkılarıyla teşekkül etmiştir. İslam hukukunun temel hedeflerini can, mal, akıl, nesil ve dinin korunması olarak tespit eden İbn-i Rüşd, doğal hakların felsefi temellerini inşa etmiş olan Thomas Aquinas'ın fikirlerini etkileyen önemli düşünürlerdendir.⁴ Kısaca 3 Örnek vermek gerekirse, bu özgürlük sıklıkla boşanma konusunda yargı mercileri tarafından ihlal edilir. Tek tarafın boşanma talebinde bulunduğu ve karşı tarafın bunu istemediği durumlarda boşanma talebinin onaylanması çok zor olabilmekte ve bu pek çok hak kayıplarına sebep olabilmektedir.

4 Thomas Aquinas'ın doğal hukuk teorisiyle ilgili detaylı bilgi için bkz. Arnhart, Larry (2003). *Platon'dan Rawls'a Siyasi Düşünce Tarihi*, ss. 95-113.

söylemek gerekirse, doğal haklar ya da insan hakları, insanlık ailesinin ortak fikir mirasının bir ürünü olarak her devirde ve toplumda karşılığı olan itibarlı bir mefhumdur.

Tarihi tecrübe içerisinde insan hakları nosyonunun serencamına bakıldığında karşımıza çıkan bazı önemli siyasi ve hukuki metinler vardır. Bunlar kronolojik sıraya göre Medine Vesikası (622), Magna Carta (1215), İngiliz İnsan Hakları Bildirgesi (1689), Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi (1789), Amerikan Bağımsızlık Beyannamesindeki İnsan Hakları Bildirgesi (1791), BM İnsan Hakları Evrensel Bildirisi (1948), Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (1950) olarak sayılabilir. Bu metinlerin hemen hepsinde yukarıda çerçevesi çizilen temel hakların içerik olarak tanınmış olduğu söylenebilir.

Kuran'da İnsanın Temel Hak ve Özgürlükleri

Hayat Hakkı

Aşağıya alıntılanan ayetler Kuran'da hayat hakkının nasıl ele alındığını göstermektedir:

"Sakin haklı bir gerekçe olmaksızın Allah'ın dokunulmaz kıldığı cana kıymayın. Kim haksız yere öldürülürse hak sahibine bir yetki verdik. Fakat o da öldürme konusunda aşırıya kaçmasın. Ona zaten yardım edilmiştir." (17:33)

"(...) Kim bir cana veya toplum içinde bir bozgunculuğa karşılık olmaksızın bir başka cana kıyarsa bütün insanlığa kıymış gibi olur. Kim de bir canı kurtarırsa bütün insanlığı kurtarmış gibi olur (...)" (5:32)

Bu iki ayet her insanın hayatının dokunulmaz olduğunu ve haklı bir gerekçe olmaksızın kimsenin hayat hakkına müdahale edilemeyeceğini gösterir. Buna bir şekilde göz yumulduğu takdirde tüm insanlığın can güvenliğinin ortadan kalkmış olacağını ifade eder. Buna ek olarak haklı

gerekçelerin de sadece cinayet ve terör olayları olabileceğini belirterek ek bir açıklamaya ihtiyaç bırakmaz. Buna örnek olarak Hz. Musa'nın başından geçen bir olay anlatılır:

“Musa, halkın dalgınlık içinde olduğu bir sırada kente girdi. Orada iki kişiyi kavga ederken buldu. Biri Musa'nın yakınlarından, diğeri ise düşmanlarındandı. Yakını olan düşmanına karşı Musa'dan yardım istedi. Musa ona bir yumruk indirip işini bitirdi. Dedi: Bu yaptığım şeytanca bir iş oldu. Şeytan meğer ne kadar açık ve ayartıcı bir düşmanmış. Rabbim ben kendime haksızlık ettim, beni bağışla dedi ve Allah da onu bağışladı. Çünkü O gerçek bir bağışlayıcıdır ve gerçek bir merhamet kaynağıdır.” (28:15-16)

Burada iki kişi birbiriyle kavga ederken bir tarafı diğerine karşı koruma gerekçesiyle olaya dâhil olan Hz. Musa'nın bir cinayet veya terör olayı olmaksızın karşı tarafın vücut bütünlüğünü ihlal ederek hayat hakkını riske atan bir davranışta bulunmuş olması, keyfi gerekçeyle yapılan bir müdahaleye örnek olarak gösterilmektedir. Hâlbuki böyle bir durumda üçüncü tarafın üzerine düşen⁵ yalnızca bu kavgaya engel olmaya çalışmaktan ibarettir. Çünkü Allah şöyle söyler:

“İnananlardan iki grup birbiriyle çatışırsa onların arasını düzeltin. Eğer bir grup diğerine karşı haksızlık yaparsa haksızlık yapanlarla, onlar Allah'ın emrine dönünceye kadar çatışın. Eğer dönerlerse aralarını adaletle düzeltin ve hepsine hakkını verin. Allah hak gözetenleri sever.” (49:9)

Yine aşağıdaki ayetlerde bir kişinin hayat hakkına ancak bir cinayetin cezası olarak müdahale edilebileceği belirtilmektedir.

5 Hukuka aykırı bir olay karşısında üçüncü tarafların sorumluluğu meselesi hukuk metinlerinde “Good Samaritan Law” (İyi Samiriyeli Hukuku) başlığı altında tartışılır. Bazı ülkeler üçüncü taraflara herhangi bir sorumluluk yüklemeyen bazı ülkeler böyle durumlarda tarafsız kalmayı suç veya suça teşvik olarak değerlendirmektedir. İyi Samiriyeli ifadesi İncil'de yardımseverlikle alakalı olarak geçen bir kıssadan (bkz. Luka 10:29-37) alınmıştır.

“Ey inananlar! Cinayet olaylarında size (ceza olarak) kısas belirlendi. (...)” (2:178)

“Yürüdüler ve bir genç çocuğa rastladılar. (Hızır) onu öldürdü. (Musa) dedi: Sen bir cana karşılık olmaksızın bir başka cana kıydın! Sen çok kötü bir şey yaptın!” (18:74)

Bu tip ayetlerin Kuran’da yer alması, Kuran’ın hayat hakkına müdahaleye hangi sebeplerle izin verdiğini ortaya koymaktadır. Bu durum, Kuran’ın belirtmediği gerekçelerle hayat hakkına müdahale edilemeyeceğini gösterir. Buradan hareketle Kuran’ın, bir kişinin hayat hakkına ancak o kişinin bir cinayet veya terör suçlusu olması durumunda müdahale edilmesine izin verdiği ve hayat hakkını, her insanın sahip olduğu bir temel hak olarak tanıdığı söylenebilir.

Hürriyet Hakkı

Kuran’da hürriyetin sıklıkla üzerinde durulan bir mefhum olduğu görülmektedir. Aşağıdaki ayetler Kuran’ın hürriyet hakkına yönelik yaklaşımına açıklık getirmektedir:

“Bu sistemde zorlamaya yer yoktur.⁶ Doğrular ve yanlışlar apaçık ortadadır. Kim taşkınlık edenleri bırakır ve Allah’a güvenirse asla kopmayacak olan sağlam bir kulpa yapışmış olur. Allah dinleyen ve bilendir.” (2:256)

“Elçinin üzerine düşen sadece açık bir tebliğden ibarettir.” (5:99, 16:35, 24:54, 29:18)

⁶ Bu ayetin metninde geçen “din” kelimesi burada “sistem” şeklinde tercüme edilmiştir. Bunun gerekçesi din kelimesinin 12:76 numaralı ayette de buna benzer bir anlamda kullanılmış olmasıdır:

“Bunun üzerine Yusuf öz kardeşinin heybesinden önce, öteki kardeşlerin heybelerini aramaya başladı. Nihayet su kabını, öz kardeşinin heybesinden çıkardı. Yusuf’a böyle bir tuzak öğretmiştik. Yoksa Yusuf -Allah’ın dilemesi dışında- kralın dinine (hukuk sistemine) göre öz kardeşini alıkoymazdı. Biz dilediklerimizi derece derece yükseltiriz. Her bilgi sahibinin üstünde bir başka bilen vardır.”

“Biz ona doğru yolu gösterdik. Artık ister teşekkür eder, ister nankörlük...” (76:3)

“Onları yola getirmek senin işin değildir. Gereken çabayı göstereni Allah yola getirir.” (2:272)

“Sen sadece bir hatırlatıcısın. Onların tepelerine dikilecek değilsin.” (88:21-22)

“Sen kendi sevdiklerini yola getiremezsin. Gereken çabayı göstereni Allah yola getirir. Kimin doğru yolda olduğunu da ancak o bilir.” (28:56)

“Allah yapacak olsaydı yeryüzündeki herkes iman ederdi. Şimdi sen mi insanları mümin olsunlar diye zorlayacaksın? Hiçbir canlı Allah'ın onayı olmadan mümin sayılamaz. Allah böyle aklını kullanmayanları rezilliğe mahkûm eder.” (10:99-100)

Bu ayetler hiç kimsenin kendi rızasının aksine bir inanca veya eyleme zorlanamayacağını, zorlansa bile bunun bir anlamı olmayacağını ifade etmektedir. Başkalarının hatalı olduğuna inanan insanların tek meşru hakkı ve görevi doğru bildiğini söylemekten ibarettir. Allah pek çok ayette bu konudaki yargılama işinin sadece kendisine ait olduğunu vurgulamaktadır.

Aşağıdaki ayetler de Allah'ın insanlar için serbest olarak belirlediği bir şeyi hiç kimsenin yasaklamaya hakkı olmadığını göstermektedir:

“Ey peygamber! Niçin Allah'ın sana serbest kıldığı bir şeyi eşlerini memnun etmek uğruna yasaklıyorsun? (Tövbe edersen) Allah başışlar ve ikram eder...” (66:1)

“De ki: Allah'ın kulları için çıkardığı lüks şeyleri ve güzel yiyecekleri kim yasaklamış? De ki: Onlar bu dünya hayatında iman edenler

içindir. Kıyamet gününde ise sadece onlara has olacaktır.” (7:32)

Kuran, sadece insanların özgürlüğünü tanımakla kalmaz, bu özgürlüğün bir negatif özgürlük olması gerektiğini de ima eder. Özgürlük mefhumuna yönelik çok daha modern bir yaklaşım olan negatif özgürlük anlayışı, insanlara görev yükleyen özgürlük anlayışlarını reddeder ve insanların negatif görevlerle, yani bir şeyler yapmaktan ziyade bir şeylerden kaçınmakla yükümlü olduğu görüşünü savunur. Yani bu teoriye göre bireylerin özgür olabilmesi için başkalarının keyfi müdahalelerinden muaf olmaları gerekli ve yeterlidir (Berlin, 1969, ss. 118-134).⁷ Aşağıdaki ayet bu tip bir özgürlük anlayışını ima etmektedir:

“Ey inananlar! Bizi güt demeyin, bizi gözet deyin ve dinleyin!” (2:104)

Bu ayetteki “bizi güt” ve “bizi gözet” ifadelerinin arasındaki fark, tam da pozitif ve negatif özgürlük teorileri arasındaki farkı, çölde yaşayan ve hayvancılıkla geçinen bir Arap toplumunun anlayacağı şekilde ortaya koymaktadır. Bu ayetin siyasal özgürlükler açısından yansıması şudur: İnsanlar yöneticilerine “bizi yönet, bize ne yapacağımızı söyle” demeyecekler, “bizi kendi halimize bırak ve bekçilik yap” diyeceklerdir. Bu durumda sosyal ve iktisadi hayattaki kararların sorumluluğu bireylerin üzerinde kalacağı için onlara ek bir görev olarak “dinleyin” emri verilmekte, yani negatif özgürlüğün, ancak bilinçli bir toplumda olumlu sonuç vereceği hatırlatılmaktadır.⁸

Kuran’da hürriyet hakkından doğan din ve vicdan özgürlüğü konusunda daha spesifik ayetlere de yer verilmektedir:

7 Makalenin Mustafa Erdoğan tarafından yapılan Türkçe tercümesi için bkz. Erdoğan, M. (2007). İki Özgürlük Kavramı. *Liberal Düşünce Dergisi*, (45-46), 69-82.

8 Meşhur muhafazakâr filozof Edmund Burke’ün bu konudaki ifadesi şu şekildedir: “*What is liberty without wisdom and without virtue? It is the greatest of all possible evils; for it is folly, vice, and madness, without tuition or restraint.*” – “Bilgi ve erdem yoksa özgürlüğün ne anlamı olur? Böyle bir durumda özgürlük, mümkün olan en büyük kötülüktür. Hiçbir kısıtlama ve yaptırım imkânı yokken özgürlük bir ahmaklık, ahlaksızlık ve deliliktir.” Bkz. Burke, E. (1790). *Reflections on the Revolution in France*, s.203.

“Onlar başka bir şey değil, sırf Rabbimiz Allah’tır dedikleri için haksız yere yurtlarından sürüldüler. Eğer Allah insanların bir kısmını bir kısmıyla defetmeseydi, içinde Allah’ın adının çokça anıldığı manastırlar, kiliseler, havralar ve mescitler yerle bir edilirdi. Allah kendine (davasına) yardım edene muhakkak yardım eder. Allah çok kuvvetlidir, tarifsiz güçlerin sahibidir.” (22:40)

“Kim, içinde Allah’ın isminin anıldığı mescitlere engel olan ve oraları tahrip etmek isteyen birinden daha zalim olabilir? Böyleleri oralara ancak korka korka girebilirler. Onlar için dünyada bir rezillik, ahirette ise büyük bir ceza olacaktır.” (2:114)

Benzer şekilde Kuran’da ifade özgürlüğü konusuna da dikkat çeken ayetler bulunmaktadır:

“Firavunun ailesinden mümin olan ama imanını gizleyen bir adam: ‘Siz bir adamı Rabbim Allah’tır dedi diye öldürecek misiniz? Üstelik size Rabbinizden açık deliller getirmiş. Eğer yalancıysa zaten yalanı kendi aleyhine olur, ama eğer doğru söylüyorsa sizi uyardığı şeylerin bir kısmı başınıza gelir.’ dedi...” (40:28)

“Onların Allah’tan önce yardıma çağırdıklarına sövmeyin. Yoksa onlar da bilmeden düşmanlık ederek Allah’a söverler. Biz her topluma işlerini güzel gösteririz. Sonra onların dönüşü Rablerine olacak ve O, yaptıkları işler hakkında onlara bilgi verecektir.” (6:108)

Kimi ayetler de seyahat özgürlüğü konusuna dikkat çekmekte hatta inananları bu özgürlüğü kullanmaya teşvik etmektedir:

“Melekler kendilerine yazık etmiş olanları vefat ettirirken onlara: ‘neredeydiniz siz?’ diye sorarlar. Onlar da: ‘bizi buralarda zayıf bıraktılar’ derler. Melekler: ‘Allah’ın arzının (imkânlarının) geniş olduğunu bilmiyor muydunuz? Orada başka bir yere göçseydiniz ya...’ derler. Onların varacağı yer cehennemdir. Dönüşleri çok kötü

olmuştur.” (4:97)

“O, sizin için yeri boyun eğdirmiştir. Haydi, onun omuzlarında yürüyün ve Allah’ın gıdalarından yiyin. Dönüşünüz O’na olacaktır.” (67:15)

“De ki: Yeryüzünde dolaşın da yaratılışın nasıl başladığı üzerinde düşünün. Allah ileride öteki oluşumunuza da vücut verecektir. Allah her şeyin ölçüsünü koymuştur.” (29:20)

Mülkiyet Hakkı

Kuran’da mülkiyet m-v-l kökünden türemiş olan “mal” ve onun çoğulu olan “emval” kelimeleri ile karşılanmaktadır. Mal kelimesi “mallarınız”, “malları”, “onun malı” vb. formlarda toplam 86 kez geçmekte ve geçtiği yerlerin tamamında insana izafe edilmektedir.⁹

Kuran’a göre insanlar Allah tarafından canları ve malları ile imtihan edilmektedirler.¹⁰ İnsanların can ve mallardan imtihana tabi olmaları, öncelikle bunlara sahip olmalarını zorunlu kılar. Söz konusu imtihan her birey için geçerli olduğuna göre Kuran’ın özel mülkiyet kavramına güçlü bir şekilde yer verdiği söylenebilir.

İmtihan mefhumu, yapılan davranışların olumlu ve olumsuz sonuçları olacağını akla getirmekte ve insanoğlunu sorumluluğa davet etmektedir. Bu bağlamda, sorumluluğun insan davranışlarına yansiyabilmesi, şeyler üzerinde tasarruf hakkının bireylere ait olması anlamına gelen özel mülkiyet kurumunun toplumda yaygın ve saygın bir konumda bulunmasına bağlıdır. Nitekim Kuran’da mülkiyet hakkına dair ayetler de bu kurumu mümkün olduğunca güçlendirmeye matuftur. Aşağıdaki ayet konuya açıklık getirmektedir:

⁹ Mal kelimesinin Allah’a atfedildiği bir tek ayet vardır: “Evlenme imkânı bulamayanlar Allah kendilerini lutfundan zenginleştirmeye kadar iffetlerini korusun. Size bağımlı olanlardan hürriyetini satın almak isteyenlerin, kendilerinde iyi hal görürseniz, onlarla sözleşme yapın ve Allah’ın size verdiği malından siz de onlara verin. (...)” (24:33)

¹⁰ Bkz. Kuran 2:155, 3:186, vd.

“Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda geçersiz yollarla edinmeyin. Karşılıklı rızaya dayalı ticaret olsun ki kendi kendinizi öldürmeyin. Allah size karşı çok cömerttir.” (4:29)

Bu ayete göre karşılıklı rızaya dayanmayan edinim yöntemleri hukuken geçersiz sayılmaktadır. Dolayısıyla mübadelenin her türünde tarafların rızası, yani gönüllülük, asli bir şart olarak karşımıza çıkmaktadır.

Rıza ve gönüllülüğün bulunması, tarafların fiil ehliyetine sahip olmasını gerekli kılar. Örneğin henüz fiil ehliyetine sahip olmayan bir küçüğün rıza göstermesi hukuken mümkün olmayacağı için onun mülkiyetinde bulunan bir malı almanın hiçbir kanuni yolu yoktur. Aşağıdaki ayetler bu konuyla alakalıdır:

“Yetimin malına olgunluk çağına erinceye kadar yaklaşmayın. İyi niyetle olursa başka... Verdiğiniz sözleri de yerine getirin. Çünkü verilen söz sorumluluk getirir.” (17:34)

“Yetimlere mallarını verin. Temizi pis olanla değiştirmeyin. Onların mallarını kendi mallarınıza katarak tüketmeyin. Bu büyük bir günahtır.” (4:2)

Rızası alınamayan küçüğün malı üzerinde ancak gönüllü olarak onun bakımını üstlenen, sonra yoksul düşen birinin tasarruf hakkı söz konusu olabilir. Aşağıdaki ayet bunu göstermektedir:

“Yetimleri evlenme çağına gelinceye kadar deneyin. Onlarda olgunluk gördüğünüz anda mallarını kendilerine verin. Büyüyecekler de geri alacaklar diye o malları hemen israf ederek harcamayın. Zengin olan namuslu davransın, yoksul olan makul miktarda alsın. Mallarını kendilerine verirken yanlarında şahit bulundurun. Hesap sormak için Allah yeter.” (4:6)

Bu tip istisnai durumlar dışında, mülkiyete yönelik keyfi müdahaleler

Kuran açısından meşru sayılmamaktadır. Hatta mülkiyetin kendisine yönelik fiziksel bir müdahale değil de değerine yönelik gizli bir müdahale bile aşağıdaki ayetlerde eleştirilmektedir:

“(...) Ölçü ve tartının gereğini tam yapın. İnsanların mallarının değerini düşürmeyin. İşler yolundayken memlekette bozgunculuk çıkarmayın. Eğer inanıyorsanız bu sizin için daha hayırlıdır.” (7:85)

İnsanların sahip olduğu malların değerini düşürmek daha sofistike bir müdahale türüdür. Kuran bu tip davranışları “bozgunculuk” (fesad) olarak ifade eder. Yukarıda, hayat hakkı başlığında alıntıladığımız 5:32 numaralı ayette bozgunculuk kavramının terör suçlarını ifade etmek için kullanıldığını da hatırlayacak olursak insanların mallarının değerini düşürerek gelir elde etmenin bir tür mali terör olarak nitelendiğini söyleyebiliriz.

“Tartarken gereği gibi tartın ve doğru bir ölçü ile değer biçin. Bu hem daha hayırlıdır, hem de neticesi daha iyidir.” (17:35)

“Ölçüden kırpanların çekeceği var! Onlar insanlardan alırken gereği gibi tartılsın isterler ama onlar için tartarken veya ölçerken onları zarara sokarlar.” (83:1-3)

Bu ayetler iktisadi mübadelede bilinçli olarak karşı tarafa zarar vermeyi, yani aldatmayı eleştirmektedir. Aldatmanın en gizli yollarından biri değer transferi, yani insanların mallarının değerini düşürerek kazanç elde etme yoludur. Bu davranış *günümüzde yaygın olarak paranın değerinin düşmesi* anlamına gelen “enflasyon” şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Devletlerin kâğıt para basması ve bankaların kısmi rezerv sistemiyle çalışması, tedavülde bulunan para miktarını karşılıksız olarak artırdığı için enflasyonist etki yarattığı bilinen olaylardır (Hülsmann, 2008, ss. 106-107). Bu olaylarda paranın kendisi değil ama taşıdığı değer insanların cebinden para üreticilerine ve onların iş yaptıkları kişi ve kurumlara

transfer edilir. Bu bağlamda ilgili ayetlere dayanarak bu işlemlerin de mali terör kapsamına giren gayrimeşru işlemler olduğu söylenebilir.

Kuran, mülkiyet hakkının ihlal edilmesi konusunda çok hassastır ve bizzat Allah'ın emrettikleri hariç, birinden alıp ötekine verme türündeki mal transferi (yeniden dağıtım) *yöntemlerini*, bir tür "Allah'tan rol çalma" şeklinde değerlendirmektedir.¹¹

"Rabbinin ikramını onlar mı paylaşıyorlar? Oysa onların geçimliklerini bu dünya hayatında paylaştıran biziz. Onlar birbirlerini çalıştırsınlar diye kimilerini kimilerinden daha yüksek konumlara çıkartan da biziz. Rabbinin ikramı onların topladıklarından daha hayırlıdır." (43:32)

Bu ayet, zenginliğin yeniden dağıtım yoluyla el değiştirmesinin prensipte Kuran'a aykırılık teşkil ettiğini göstermektedir. Bunun tek istisnası 9:103 ve 9:60 numaralı ayetlerde belirtilen vergi yükümlülüğüdür.¹² Onun da kimden alınıp kimlere verileceği yine ayetler tarafından belirlenmiştir. Bu durum, mülkiyete yönelik olarak Kuran'da yer verilmeyen her tür zorlayıcı müdahaleyi 4:29 numaralı ayetin kapsamında gayrimeşru hale getirmektedir.

Sonuç

Kuran'da temel insan haklarına dair ifadeler barındıran ayetler bir araya getirildiğinde Kuran'ın hayat, hürriyet ve mülkiyet olarak bilinen temel insan haklarını tanıdığı olduğunu *düşünmek makul görünmektedir*. Nitekim Kuran'ın ilk uygulama örneğini hayatında gözlemleyebildiğimiz

11 İktisat biliminde yeniden dağıtım işlemleri "sıfır toplamı oyun" (zero-sum game), yani iktisadi fayda üretmeyen işlemler kategorisine girmektedir.

12 *"Mallarından bir bağlılık vergisi al. Bununla onları arındırıp geliştirirsin. Onları destekle. Şüphesiz senin desteğin onlar için bir güvenlik ve huzur kaynağıdır. Allah iştir ve bilir." (9:103)*

"O vergiler sadece şunlar içindir: fakirler, imkânları kısıtlı olanlar, bu işle meşgul olanlar, barış harcamaları, hürriyetini kaybetmiş olanlar, borca batmış durumda olanlar, savunma harcamaları ve ulaşım harcamaları. Bu Allah tarafından size yüklenmiş bir görevdir. Allah her şeyi bilir ve doğru karar verir." (9:60)

Muhammed Peygamber'in de -bazı zayıf rivayetler dışında- bugün temel insan hakları olarak ifade ettiğimiz hak ve özgürlüklerin aleyhine bir kamusal davranışta bulunmamış olması bu düşünceyi güçlendiren bir başka kanıt olmaktadır. Yaşadığı döneme göre hayli ilerici bir politika olarak görülebilecek olan insan hakları konusunda, daha önceden bu konuda özel bir eğitimi hatta herhangi bir eğitimi bulunmamasına rağmen bu kadar hassas davranması peygamberlik döneminde uyguladığı bu özgürlükçü politikaların Kuran kaynaklı olduğu düşüncesini daha da güçlendirmektedir. Özellikle Medine şehrine göç etmesini takiben şehrin farklı kesimlerinden insanlarla birlikte hazırlayarak yürürlüğe koyduğu Medine Vesikası o döneme kadar Arap toplumunda örneği görülmemiş çoğulcu bir yaklaşımın eseridir.

Tüm bu veriler bizi, Müslüman toplumların bugün içinde bulunduğu ve batı tarafından sıklıkla eleştirilmelerine neden olan insan haklarına karşı ihmalkâr siyasi tutumların esasen Kuran'dan kaynaklanmadığı sonucuna götürmektedir. O halde Müslüman toplumların, insan hakları konusunda daha ileri seviyede olan toplumları örnek almasının dini açıdan bir sorun teşkil etmeyeceği, hatta İslam dininin temel metni olan Kuran açısından ise tercihe şayan bir davranış olacağı rahatlıkla söylenebilir. Bu çalışmanın bu konuda geçerli bir neden sunmuş olması ümit edilmektedir.

Kaynakça/References

Arnhart, L.(2003). *Platon'dan Rawls'a Siyasi Düşünce Tarihi*. (A. K. Bayram, Çev.). Ankara: Adres Yayınları, 5. Baskı.

Berlin, I. (1969). *Four Essays on Liberty: Two Concepts of Liberty*. Oxford University Press.

Burke, E. (1790). *Reflections on the Revolution in France*. Erişim tarihi: 15.11.2016 (<http://socserv2.mcmaster.ca/~econ/ugcm/3ll3/burke/revfrance.pdf>)

Cicero, M.T. (1977). *De Re Publica*, (C. W. Keyes, İng. Çev.). Loeb Classical Series, V.16, Cambridge: Harvard University Press.

Crowe, M. B. (1977). *The Changing Profile of Natural Law*. The Hague: Nijhoff.

D'entreves, A. P. (1951). *Natural Law: An Historical Survey*. New Brunswick & London: Transaction Publishers.

Erdoğan, M. (2007). İki Özgürlük Kavramı. *Liberal Düşünce Dergisi*, (45-46), 69-82.

Hülsmann, J. G. (2008). *The Ethics of Money Production*. Alabama/USA: Ludwig Von Mises Institute.

Kuran-ı Kerim. (Tercüme yazara aittir)

Locke, J. (1689). *The Works of John Locke: Two Treatises of Government*. London.

Rand, A. (1964). *The Virtue of Selfishness*. New York: Penguin Books.

Uslu, C. (2007). *İnsan Haklarının Felsefi Temelleri: Doğal Hukuk ve Doğal Haklar*. (Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Yayla, A. (2015). *Siyaset Bilimi*. (2. Baskı). Ankara: Adres Yayınları,

Summary

The concept of human rights is one of the most debated issues of the modern era. The fact of Muslim-majority societies being often criticized by western societies in the context of human rights makes it an even more important and a critical issue for Muslim people. Therefore in this humble study, we have tried to examine the approach of Quran -the holy text of Muslims- on human rights that is commonly known as life, liberty and property.

When the verses in Quran are thoroughly examined in terms of human rights, one would reasonably reach a conclusion that human rights are actually endorsed by Quran. It is however, not sufficient to show the verses that endorse human rights in order to justify this argument without dealing with the ones that seem to oppose them, but it is more proper to first introduce the approach of Quran on the subject and then tackle the negative cases in more specific works separately. The evidences show that the approach of Quran on human rights is strongly positive.

The argument asserted in this work is further supported by the life and actions of Prophet Muhammad. Leaving aside some debatable weak reports from his lifetime, the well-known awareness of human rights in his public policies supports this argument significantly. Despite lacking any kind of education on the issue, his sensitive attitude on individual rights and liberties, which may be considered a highly progressive stance for his time, gives support to the idea that his pro-liberty policies actually originated from Quran. His initiatives such as the constitution of Medina constitute an unprecedented example of pluralism with regards to the common political structure of Arab people then.

The evidences provided in this study lead us to the conclusion that the negligent political attitudes of Muslim-majority countries against human rights today, are neither originated nor justifiable by Quran. Thus we may argue that it would not be a problem in terms of religious law if Muslim

societies take others that lead the field in human rights as an example. It may even be argued that it is Islamic to do so. It is hoped that this study will provide a reason for this end.